

УДК 273.13(438).001.73"17"

Юрій СТЕЦИК,
м. Дрогобич

РЕФОРМУВАННЯ ВАСИЛІАНСЬКИХ МОНАСТИРІВ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЄПАРХІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII СТ.)

Проаналізовано обставини проведення реформування василіанських монастирів на прикладі однієї з єпархій Київської унійної митрополії. Розкрито предмет основних суперечок між василіанами, єпископами і світським духовенством.

Ключові слова: василіани, бенефіції, капітули, редуція, латинізація.

Stetsyk Yuriy. Reform of the Basilian Monasteries of the Peremyshl Eparchy (Second Half of the 18 Century). The article analyzes the circumstances leading to the reform of the Basilian monasteries based on one of the Uniate dioceses of Kiev Metropole. The main subject of dispute between the Basilian monks and bishops on the one hand and secular clergy on the other hand is revealed.

Key words: Basilians, land ownership, chapters, reduction, Romanization.

Стецик Ю. Реформирование василианских монастырей Перемышльской епархии (вторая половина XVIII века). Проанализированы обстоятельства проведения реформирования василианских монастырей на примере одной из епархий Киевской униатской митрополии. Раскрыт предмет основных споров между василианами, епископами и светским духовенством.

Ключевые слова: василиане, бенефиции, капитула, редуция, латинизация.

Постановка проблеми. Вхідження василіанських монастирів Перемишльської єпархії до Святопокровської Провінції передусім призвело до реорганізації їх системи управління. Зокрема, із юрисдикції місцевих владик вилучено чернечі осередки, які переводились у підпорядкування Провінційної Управи, яку очолював провінційний комісар (протоігумен). Ці та інші реформи василіанського чернецтва спричинилися до становлення Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ).

Аналіз досліджень. Тематика, що розглядається, не представлена спеціальними дослідженнями. Поодинокі, досить фрагментарні та загальні відомості віднаходимо в загальних працях з історії Церкви [8; 9], Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) [1; 2; 3; 4; 6; 7] та Перемишльської єпархії [10; 11; 12]. За умов відсутності спеціального тематичного

© Стецик Ю. Реформування василіанських монастирів Перемишльської єпархії (друга половина XVIII ст.)

наукового дослідження постає необхідність у проведенні розвідки із залученням архівної документації.

Мета статті. В цій статті ставимо собі за мету простежити основні еволюційні зміни у функціонуванні чернечих осередків на теренах Перемишльської унійної єпархії впродовж другої половини XVIII ст.

Виклад основного матеріалу. Процес переходу василіанських монастирів під юрисдикцію управи Святопокровської Провінції на теренах Перемишльської єпархії відбувався досить болісно, про що засвідчують численні судові справи, які проводилися між зреформованими василіанами та єпископами за перерозподіл владичих дібр. Зокрема, в судовому порядку розглядалися питання про монастирські землеволодіння Спаського та Лаврівського монастирів, які до моменту утворення Провінції безпосередньо входили до складу єпископських володінь. Так, до нашого часу дійшли протоколи свідчень від 1748 та 1758 рр. у Перемишльському гродському суді шляхетних панів Івана Паславського-Кшечковського, Павла Височанського, отців Теодора та Георгія Товарницьких, парохів с. Лінина Велика, які виступили на захист володінь Святоспаського монастиря та проти незаконного використання єпископами монастирського майна [5, 17].

Вищезгадані свідки подають відомості про те, що Спаська обитель фундована як простий монастир, а не як резиденція чи катедра владика. Адже Самбірська катедра має знаходитися в Самборі, а Перемишльська в Перемишлі. Досить різко зазначалося, що села Страшевичі та Бусовиська мають належати до Святоспаських монастирських володінь і перебувати в розпорядженні ченців, а не владика – як єпископські бенефіції. Помітно, що свідки у своїх поданнях апелювали як до фундаційної й ерекційної документації, так і до історичного минулого. Зокрема, зазначалося, що в часі міжконфесійного протистояння між уніатами та православними, перемишльські владика обох віровизнань посідали багатші монастирі та вели боротьбу за їх підпорядкування, а також залучали їх матеріальні добра для зміцнення свого становища. Рішуче зазначалося, що Спаський монастир ніколи не належав тільки єпископській катедрі, але перебував під подвійним підпорядкуванням. Свідки звертали увагу і на тогочасне становище. Після Замойського синоду василіанські монастирі разом зі своїми землеволодіннями мали перейти у відання новоутвореної Провінції. Проте монастирські посілости в с. Нанчілка, які належали Лаврівському монастиреві, згідно із орендним контрактом, передано владикою у приватні руки. Адже ще владика Інокентій Винницький вилучив сс. Страшевичі та Бусовиська із відання Спаського монастиря, прилучивши їх до своїх єпископських володінь.

Після цього перемишльські владиками завжди призначали економа із василіан для управління єпископськими бенефіціями [5, 3].

Певний вплив на погіршення відносин між владиками новоприєднаних єпархій та новоутвореним Чином мало те, що у 1744 р. папський декрет *Inter plures* не визнав їм права участі в генеральних капітулах. Окрім порушення формальних зв'язків із владиками, Чин прагнув надалі утримувати прерогативи та впливові позиції в єпархіях шляхом призначення єпископів із василіан. Деякі владиками натомість, користуючись зміною ситуації, старалися послабити позиції Чину, усуваючи ченців від єпархіального управління, служби при катедрах, повертаючи давні церковні бенефіції, які колись були надані для монастирів. До управління залучається світське духовенство. Внаслідок цих дій виникли численні конфлікти, судові процеси та неузгодженість між Чином, з одного боку, та владиками зі світським духовенством – з іншого. Зокрема, це стало типовим для новоприєднаних єпархій – Львівської, Перемишльської та Луцької. В результаті, від 40-их років XVIII ст. василіани втратили монополію влади в унійних єпархіях, поступаючись щоразу своїми посадами в єпархії на користь освіченого світського духовенства [10, 867].

Від того часу серед унійних владик почав домінувати ідеал не монаха, а пана, позбавлений суворих обмежень, а натомість наділений достатніми можливостями для задоволення земного життя. Про що хоча б свідчать наміри оволодіти багатими монастирями, та й самі владиками мешкали, як правило, у своїх сільських резиденціях у Валяві, Страшевичах, Спасі, а не при міських катедрах. Прибутки від єпископських бенефіцій не завжди використовувалися відповідно до призначення. Унійні владиками в другій половині XVII та XVIII ст. дуже рідко дотримувалися виконання чернечих обітів, зокрема, «шлюбу убогості» та загальних приписів канонічного права. Пояснюється це тим, що і сам Чин, із якого вони походили, відійшов від суворих правил [11, 471].

Наступною помітною тенденцією розвитку василіанських монастирів Перемишльської єпархії в другій половині XVIII ст. було скорочення чисельності чернечих осередків, шляхом об'єднання їх із більшими монастирями. Проект про об'єднання василіанських монастирів у Святопокровській провінції укладено на вищезгаданій Дубенській нараді (1745 р.), який впроваджувався в життя впродовж другої половини XVIII ст. під ревним контролем Риму.

Так, у 1748 р. Апостольська Столиця вислала анкету для Святотроїцького та Святопокровського протоігуменів, зажадавши докладніших звітів про стан монастирів. Протоігумен Сильвестр Коблянський до своєї обширної відповіді на запропоновану анкету долучив таблиць підле-

глих монастирів. У ньому було вміщено 38 монастирів та прилучених до них 60 резиденцій Святопокровської провінції. Проте відомо, що, крім вищезгаданих монастирів, продовжували існувати дрібні чернечі осідки з-поміж тих, що були призначені до ліквідації або ще раніше виявилися незареєстрованими в укладених списках Дубенської наради [3, 25].

На прикладі Перемишльської єпархії бачимо, що запропонований процес об'єднання дрібних монастирів набув затяжного характеру. Нерідко в дрібних монастирях, які мали підлягати ліквідації та перебували без зв'язку із іншими обителями, ченці не хотіли переходити до інших осередків, хоча не були спроможні утримувати власну обитель, чи (в іншому випадку) не бажали приймати до себе нездисциплінованих ченців з розформованих осередків. Ще більше була утруднена справа для монастирів, ліквідації яких противилися фундатори чи їхні спадкоємці, які із входженням василіанських монастирів до Провінції втратили своє право патронату над фундованими обителями у власних дрібношляхетських посіlostях.

На підставі обширного каталогу монастирів Святопокровської провінції ЧСВВ з'ясовується статистичний опис василіанського чернецтва Перемишльської єпархії на 1754 р. Цей каталог уклав протоігумен Сильвестр Мальський для Конгрегації Пропаганди Віри, яка наполягала на остаточному впорядкуванні тривалих справ щодо об'єднання дрібних монастирів, бо їх через 10 років після Дубенської централізації (1745 р.) було все ще забагато. У каталозі зафіксовано 12 чернечих осідків Перемишльської єпархії. Серед них – 7 монастирів (Чернилява, Дерезичі, Доброміль, Лішня, Лаврів, Спас, Щеплоти) і 4 резиденцій та місій (Білина, Глубічок, Летня, Топільниця) [3, 122–124]. Процес ліквідації дрібних монастирів на певний час спричинив безлад серед чернецтва. Зокрема, ряд монахів із ліквідованих осередків удаються до мандрювання із монастиря до монастиря без відповідної на це потреби. Ведуть, таким чином, досить свавільний спосіб життя та уникають зверхності будь-якого ігумена, оскільки вони не мають сталого місця проживання. За таких обставин Апостольська Столиця прийняла ще один декрет від 27.03.1754 р. про об'єднання малих монастирів, які не мали достатніх фундацій для утримання 8 ченців. Також зазначалося, що потрібно посилити дисципліну в монастирях. Зокрема, пропонувалися шляхи вирішення актуальної для того часу проблеми міграцій ченців із монастиря в монастир. Рекомендувалося обмежити відсилення ченців до інших обителей тільки в церковних справах, а не у власних із виділенням на дорогу грошей та наданням відповідного листа [11, 479].

Порівняльний аналіз статистичних даних каталогів ЧСВВ дозволяє говорити про прогресуючу редукцію монастирів у другій половині XVIII ст. Протягом 1754 – 1773 рр. у провінції чисельність монастирів зменшилася на 20, унаслідок скасування незадовільних фундацій згідно з директивами Апостольської Столиці. За цими даними в 1772 – 1773 рр. в Перемишльській єпархії зафіксовано тільки 6 василіанських монастирів (Дережичі, Доброміль, Лаврів, Лішня, Спас, Щеплоти). Однак відомо, що ще продовжували існувати чернечі резиденції у Біліні, Летні, Черниляві та Топільниці [3, 45–47].

Водночас у середовищі східного чернецтва Перемишльської єпархії набували поширення нові ознаки, які в церковній історіографії отримали дефініцією «латинізація». Латинізація в унійній церкві має досить контраверсійне тлумачення. На нашу думку, в найширшому розумінні – це уподібнення унійної церкви до римо-католицького костюлу в різних галузях церковного життя: літургії, обрядах, інституційних та організаційних структурах, архітектурі храмів, устрої та стилі життя чернецтва. Принагідно нас цікавлять тільки вияви процесу латинізації в інституційному розвитку василіанських монастирів Перемишльської єпархії. Відповідно, логічним завершенням стало входження василіанських монастирів Перемишльської єпархії до нових організаційних структур східного чернецтва Київської унійної митрополії. Зокрема, як уже згадувалося, василіанські монастирі були вилучені із юрисдикції єпископів та митрополитів, утворивши цілком самостійну церковну інституцію, яка в другій половині XVIII ст. безпосередньо підпорядковувалася Апостольському Престолу. Ця система організації була перейнята і започаткована в унійній церкві митрополитом Велямином Рутським ще 1617 р. [8, 42].

Відомо також, що латинізація була пов'язана із полонізацією. В унійній церкві найбільше був сполонізованим василіанський Чин, до якого увійшла певна кількість поляків. У повсякденному житті ченці, очевидно, послуговувалися польською мовою, у науковій діяльності використовували польську та латинську мови. В адміністративних справах послуговувалися найчастіше польською мовою, а урядова документація та кореспонденція велася латиною. По-польськи були написані навіть деякі катехизми: «Katechyzm albo nauka chrześcijańska. Wilno, 1765». «Katechyzm krótko zebrany. Lwów, 1771». Часом видавали паралельні катехизми руською та польською мовами, як, наприклад, «Krotkoje pouczenie o nauce chrzestijanskiej. Poczajów, 1780» [12, 460].

Навіть ще василіанська капітула 1636 р. записала у своїх постановках, щоб ченці виголошували проповідь руською мовою, а не іншою. Однак у другій половині XVII ст. латинсько-польська традиція почала

переважати в Чині стосовно латинізації та дерутенізації Чину, а також і всієї церковної ієрархії: наочним є факт, що ще за життя В. Рутського акти монастирських капітул аж до 1636 р. писалися по-руськи і тільки згодом почали їх писати польською та латиною. Причому, між 1698 та 1703 рр. акти, відредаговані руською та латинською мовами, уклав тогочасний секретар Чину. Пізніше, за митрополита Лева Кишки писалися акти польською, а в 1703 р. капітула прийняла ухвалу, щоб писати акти конгрегації польською, а не латиною, оскільки був прийнятий давній звичай та в пізніші часи захований. Ці акти та конституція були поширені по всіх монастирях [10, 894]. Крім того, латинські зразки відобразилися в приписах, які мали організаційний та дисциплінарний характер і стосувалися укладу чернечого життя.

Звичайно, вплив Замойського синоду на процес латинізації є незаперечним. Щодо літургійних приписів синод не запровадив жодної нової практики, але, однак, затвердив та злегалізував вже існуючі та практиковані звичаї. Залишені церковні приписи із латинським забарвленням мали на меті зміцнити як церковну, так і чернечу дисципліну.

Об'єднання усіх василіанських монастирів в одну конгрегацію мало вагоме значення для зміни становища Чину. Зокрема, в його користуванні знаходилися значні матеріальні засоби. Адже представники Чину посідали провідні посади в організаційній структурі Церкви. Замойський синод (1720 р.) підтвердив давню практику покликання на посади владик кандидатів із монахів. Відповідно до цих постанов укладено угоду із митрополитом Атанасієм Шептицьким у Дубні 1743 р. Згідно з нею, митрополит повинен був номінувати на вищі церковні посади кандидатів із василіанського Чину та навіть на посаду того ж таки митрополита. Відповідно, за митрополитом зберігалася також функція управління Чиним, однак на практиці ця влада виявилася досить обмеженою.

Така позиція Чину породила невдоволення як серед владик, так і серед світського духовенства. Єпископи, хоча і походили із василіан та були монахами, насправді були позбавлені права управляти монастирями в своїй єпархії. Крім того, роль чернецтва в єпархіальному управлінні значно зросла. Тому владика були досить обмежені в своїх єпархіях. Так назрівав відвертий конфлікт. При утворенні нової Конгрегації василіани побоювалися зміцнення влади митрополита, адже йому надавалася вища влада над Чиним, тому намагалися обмежити його вплив на Згромадження. Однак, згідно із буллою папи римського 1753 р., митрополит отримав тільки право презентувати кандидатів із василіан на посади єпископів.

Ще один аспект суперечки між василіанами та світським парафіяльним духовенством був зумовлений тим, що ченці, маючи значно вищу освіту, посідали в єпархії провідні посади. І на такій основі виникали суперечки за парафії, церкви, катедру, судові процеси за церковні маєтки. У 1746 та 1747 рр. духовенство Перемишльської та Львівської єпархій виступило із скаргою на василіан безпосередньо до Риму, що змусило папу видати буллу 1747 р. про надання єпархіальних управлінь та парафій тільки світському духовенству.

Мабуть, відчуваючи настрій своїх капеланів, перемишльський владика Ієронім Устрицький (1715 – 1746 рр.) почав обсаджувати ними єпархіальне управління. Завдяки цьому світське духовенство почало брати більш активну участь в житті Церкви. Варто додати, що суперечки із василіанами були і виявом загального негативізму до монастирів, характерного для доби Просвітництва.

Апостольська Столиця намагалася впливати на вибір владик, стежачи, щоб їх призначувано із числа василіан та вихованців папських колегій. Адже Замойський синод постановив вибирати владик із василіанського Чину. Серед єпископів XVIII ст. Юрій Винницький подавав єдиний випадок походження єпископа безпосередньо із світського стану, а всі інші вибиралися з-поміж василіан. Влада Чину уважно стежила за дотриманням порядку призначення владик із василіан. Це було гарантоване право на вищі церковні посади згідно із папським бреве від 16.12.1728 р. Траплялися випадки, коли деякі ченці власними зусиллями старалися про отримання презент безпосередньо від короля або за протекцією магнатів [12, 464–473].

Висновки. Таким чином, аналізований період відзначався радикальними змінами в житті василіанського чернецтва Перемишльської єпархії. Вхідження до нової чернечої інституції Святопокровської провінції ЧСВВ започаткувало процес латинізації, який знайшов відображення в способі життя монахів, прийнятті нових Конституцій ЧСВВ, літургії, обрядах, монастирському справочинстві. Проте запровадження такої системи управління дало поштовх до піднесення освітнього рівня чернецтва, розвитку василіанського шкільництва на теренах єпархії, посилення карності та дисципліни в найвіддаленіших монастирях, що заклало підвалини для духовної формації нового, поунійного, зреформованого високоосвіченого покоління василіанського чернецтва.

Ще однією тенденцією, яка мала вагомий вияв, було об'єднання дрібних монастирів для переходу від кількісної до якісної організації чернечих згромаджень Перемишльської єпархії в другій половині XVIII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ваврик М. (ЧСВВ) До історії василіанських капітул у Галичині в XVIII – XIX ст. / Михайло Ваврик // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція II. – Т. III (IX). – Рим : В-во отців-василіян, 1958. – С. 46–56.
2. Ваврик М. (ЧСВВ) Василіанські монастирі в Перемиській землі / Михайло Ваврик // Перемишль. Західний бастион України: зб. мат. до історії Перемишля та Перемиської землі / [під редакцією проф. Б. Загайкевича]. – Нью-Йорк. – Філадельфія : Б. в., 1961. – С. 86–96.
3. Ваврик М. (ЧСВВ) Нарис розвитку і стану Василіанського Чину XVII – XX ст. Топографічно-статистична розвідка / Михайло Ваврик // Записки Чину Св. Василя Великого. – Серія II. – Секція I. – Т. 10. – Рим : В-во отців-василіян, 1979. – 180 с.
4. Ваврик М. (ЧСВВ) Історичний нарис чернечого життя і василіанських монастирів на Бойківщині / Михайло Ваврик // Бойківщина – монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту. – Філадельфія : Б. в., 1980. – С. 251–290.
5. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 258 «Духовний собор Почаївської Успенської Лаври». – Оп. 3. – Спр. 1201 «Копії протоколів, свідчень про місця перебування Перемишльських єпископів та їх незаконне розпорядження монастирським майном (06.06 – 27.07. 1748 р.)». – Арк. 17.
6. Патрило І. (ЧСВВ) Нарис історії Василіян від 1743 до 1839 р. / Ісидор Патрило // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція II. – Т. XIII (XIX). – Рим : В-во отців-василіян, 1988. – С. 183–283.
7. Підручний П. (ЧСВВ) Василіанський Чин від Берестейського З'єднання (1596) до 1743 року / Порфирій Підручний // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція II. – Т. XIII (XIX). – Рим : В-во отців-василіян, 1988. – С. 93–182.
8. Сенік С. (ЧСВВ) Латинізація в українській католицькій церкві / Софія Сенік. – Львів : В-во «Місіонер», 1990. – 78 с.
9. Федорів Ю. Організаційна структура української церкви / Юрій Федорів // Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді. – Ч. 31. – Торонто : Б. в., 1990. – 210 с.
10. Bieńkowski L. Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce / L. Bieńkowski // Kościół w Polsce. – Т. II. – wieki XVII – XVIII. – Kraków, 1970. – S. 781–1049.
11. Nabywaniec S. Unicka archidiecezja Kijowska w okresie rządów arcybiskupa metropolity Felicjana Filipa Wołodkowicza 1762 – 1778 / S. Nabywaniec. – Rzeszów, 1998. – 580 s.
12. Śliwa T. Kościół grekokatolicki w latach 1696 – 1764 / T. Śliwa // Historia kościoła w Polsce. – Т. I. – Cz. 2. – Poznań – Warszawa, 1974. – S. 458–478.

Статтю подано до редакції 26.09.2013 р.